

BOYCHENKO Mykhailo,

Doctor of Science in Philosophy, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

HAPPINESS OF EDUCATION AND HAPPINESS EDUCATION: IDEALS AND REALITIES

БОЙЧЕНКО Михайло,

доктор філософських наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(Київ Україна)

ЩАСТЯ НАВЧАННЯ І НАВЧАННЯ ЩАСТЮ: ІДЕАЛИ І РЕАЛІЇ

An attempt has been made to apply Arthur Schopenhauer's interpretation of the principle of sufficient reason as a model for explaining the main directions of happiness education. Human's happiness is a subjective perception of the objective circumstances of life. Learning to be happy is to learn to see positively all circumstances, but no less important is the ability to build own life with more objective reasons for happiness. It is necessary to distinguish the following reasons for happiness: 1) knowledge; 2) material; 3) deductive; 4) willful. Accordingly, one can learn to be happy by adequately targeting each of these reasons in particular. The will cannot substitute for other reasons, but only to reconcile the use of all the reasons for happiness with the personality.

Щастя людини є її суб'єктивним переживанням об'єктивних обставин свого життя. Ці обставини можуть бути сприятливими або несприятливими для такого переживання, а людина може бути щасливою і всупереч обставинам. Про це багато написано стоїками – такими як Цицерон, Сенека, Епіктет і Марк Аврелій Антонін (Каракала), французькими моралістами – такими як Мішель Монтень, Блез Паскаль, Франсуа де Ларошфуко та іншими, а також сучасними філософами і письменниками екзистенційного напрямку – Жаном-Полем Сартром, Альбером Камю, Ернестом Гемінгвеєм, Джозефом Гелером та багатьма іншими. І все ж простіше і спокійніше бути щасливим за сприятливих обставин і саме у цьому полягає важлива складова щастя. Навчитися щастю – це навчитися позитивно бачити будь-які обставини, але не менш важлива наука – будувати своє життя так, щоби мати більше об'єктивних підстав для щастя. Значною мірою така постановка питання отримала свої відповіді у спеціальному дослідженні Уляни Луц та Романа Пурія «Планування щасливого життя» (Луц і Пурій 2019). Спробуємо додати до цієї загальної логіки додати певну структурну конкретику.

Пропонуємо класифікувати підстави, необхідні для щастя, звернувшись до класичної моделі достатньої підстави знаменитого німецького філософа Артура Шопенгауера, представленій у його праці «Про четверний корінь закону достатньої підстави» (). Він розрізняє чотири види достатньої підстави: матеріальні (фізичні) підстави, формальні (логічні) підстави, математичні (дедуктивні) підстави, психологічно-волюнтаристські (емоційно-вольові) підстави: «Отже, з

огляду на чотири форми закону підстави, існує четверна необхідність: 1) Логічна, згідно із законом підстави пізнання; в силу неї, коли допущені посилки, безперечно визнається висновок. 2) Фізична, згідно із законом причинності; в силу неї, як тільки настала причина, дія не може не відбутися. 3) Математична, згідно із законом підстави буття; в силу неї кожен стосунок, виражений вірною геометричною теоремою, є таким, яким вона його виражає, і кожне правильне обчислення залишається незаперечним. 4) Моральна; в силу неї кожна людина і кожна тварина, при настанні мотиву, повинні виконати ту дію, яке одне лише відповідає їхньому вродженому і незмінному характеру і тому слідує так само неминуче, як і будь-яка інша дія причини» (Шопенгауер 1993: 119).

Чи є ці підстави достатніми для існування світу чи просто окремої людини – як вважав сам Шопенгауер – не варто давати поспішну позитивну чи негативну відповідь, однак ці підстави, на нашу думку, дуже добре допомагають визначити необхідні передумови щастя людини. Шопенгауер за допомогою свого «закону» пропонує аналізувати світ видимого, явленого – а щастя якраз і є тим, що нам видається, саме по собі, без людини щастя не має сенсу. Те, що є достатнім для щастя однієї людини, виявляється зовсім недостатнім для іншої, і навіть одна й та ж людина може перестати радіти тому, що радувало її, здавалося би, зовсім недавно. Щастя – видимість, примара з абсолютної точки зору, але щастя – абсолютне для того, хто живе цією видимістю. У світлі теорії відносності виявилось, що видимість і є реальним станом справ з нашим буттям, реального характеру і навіть суб'єктивного відчуття абсолютності цій видимості надає релевантний характер нашого існування в ній. Це – також об'єктивна обставина, з якою не можна не рахуватися. Тому називаючи щастя – видимістю, не варто недооцінювати його: така видимість не має характеру ілюзії, поки ми не втратимо співвіднесення цієї видимості (відносності) з іншими видимостями (відносностями). Ось чому для класичної метафізики щастя не є важливим поняттям, тоді як у релятивістській філософії щастя постає центральною категорією, а відповідно, для метафізики навчитися щастю – марна справа, тоді як у релятивістській філософії навчитися щастю – це не просто сенс буття, а і є самим буттям. Втім, варто шукати єднальну ланку між релятивізмом і метафізикою, адже вони потребують одне іншого: ще німецький філософ Імануїл Кант зауважував: «думки без змісту порожні, а споглядання без понять сліпі» (Кант 2000: 77). Таку єднальну ланку може підказати вивчення закону достатньої підстави, оскільки це надасть передумови для адекватного використання тих можливостей, які є у кожної людини. Щасливою стає не та людина, яка об'єктивно має для цього більше підстав, але та, яка суб'єктивно ці підстави належно використовуватиме.

Отже, перший тип підстав – формальні. Шопенгауера більше цікавить чистота логічного слідування, неприпустимість змішування логічного висновку і каузального впливу (Шопенгауер 1993: 11). Розум та його закони мають автономію від природної причинності і навпаки. Поняття розуму є лише абстракціями від повноти сприйняття матеріального світу, і водночас ці абстракції мають власні необхідні зв'язки, які не висновуються зі зв'язків світу матеріального. Тому ми можемо впорядковувати свої знання про світ за допомогою понять, однак сам світ поняттями ми ніколи не впорядкуємо, як і світ не надасть порядку нашим поняттям. Однак, ми цілком можемо навчитися впорядкувати як наші суб'єктивні уявлення про світ, так і навчитися робити послідовною нашу поведінку у цьому світі – в усякому разі послідовно навчитися дотримуватися свого суб'єктивного

погляду як принципової позиції, а не випадкової забаганки. З цієї позиції Шопенгауера спробуємо зробити висновок для нашого аналізу щастя.

Те, що ми можемо назвати щастям, залежить передусім від визначення такої абстракції, як щастя, від формулювання щастя як ідеї. З цим пов'язані формальні (логічні) підстави для щастя. Вони пов'язані зі знаннями людини про те, що може надати їй щастя. Для того, щоби упізнати щастя, а також розрізнити щастя і нещастя (а не просто вважати щастям випадкову затримку нещастя), необхідно мати спочатку ідею щастя. Ця ідея потребує, своєю чергою, знання і розуміння пов'язаних з нею інших ідей – блага, цінності, чесноти, задоволення, особистості, соціальної спільноти, а також їх модифікацій і комбінацій. Людина, яка нечітко уявляє собі ці ідеї, не зможе відрізнити щастя від ейфорії чи екстазу, наслідування чи гіпнотичного стану. Ці стани дуже подібні до відчуття щастя, однак не мають стосунку до унікальності конкретної особистості, не виражають пов'язаності стану щастя з подіями в житті людини та її вчинками. Для коректного розуміння щастя логічно необхідним є прийняти, що щастя є не просто цінністю, але що воно пов'язане з іншими цінностями, відсутніх яких робить щастя ефемерним. Прагнення слідувати чеснотам також є необхідною складовою щастя, вміння цінувати блага, розрізнити, класифікувати, градувати їх є логічною передумовою не лише здобуття благ, але й успішного обміну ними з іншими людьми, що додає їм гарантованості. Вміння відрізнити різні типи задоволень також сприяє успішному вибору людиною оптимального балансу задоволень (у тому числі й балансу задоволень і страждань). Таким чином, навчання користуванню усіма цими поняттями є важливою складовою навчання щастю.

Але усі ці наслідки, за великим рахунком, є синтетичними, а не суто ідеальними, понятійними. Тому їх слід розглядати все ж як супутні, тоді як основними наслідками для щастя мають бути самі знання, точніше щастя здобуття знань і володіння ними. Про це свого часу писав ще Епікур (Епікур 1995). Інтелектуальні насолоди, як і насолоди моральні є достатньо незалежними від матеріальних обставин – цю істину переконливо довели свого часу ще римські стоїки (Аврелій 1993; Афоризмы 1891; Сенека 1996; Цицерон 2000). Це є доволі своєрідним тлумаченням формальної підстави, як її подає Шопенгауер, однак це тлумачення має спільне з концепцією Шопенгауера античне джерело – моралістичну філософію і навчання моральному способу життя як життя у відповідності до певних принципів.

Другий тип підстав – матеріальні. До таких підстав сам Шопенгауер відносив передусім здоров'я людини: «Особливо здоров'я переважає всі зовнішні блага настільки, що здоровий жебрак щасливіший за хворого короля» (Шопенгауэр 1992: 194). Цю думку Шопенгауера варто розвинути і доповнити. Адже до таких матеріальних підстав щастя ми маємо все ж слід віднести і більш сприятливі для людини кліматичні умови, і можливість добре харчуватися, пити чисту воду, жити у екологічному середовищі, мати взаємність у своєму інтимному житті тощо. Навряд чи можна навчитися цим обставинам, але їх варто знати, прагнути їх покращити, або хоча б зберегти.

Усе це значно полегшує можливість почувати себе добре фізично, а отже і мати більше часу і інших ресурсів для духовного розвитку, для розмаїтого і повноцінного включення у опанування культурою і її вільного плекання. Не варто, звісно, вважати, що матеріальне благополуччя може виступати причиною духовного багатства – так само, як не можна вважати наявність матеріальних

причин для дії також і підставою для логічного висновку. І навпаки – духовне багатство не веде за собою матеріальне благополуччя так само, як і логічний висновок з логічного засновку не може замінити собою матеріальну дію, яка потребує матеріальної ж причини. І все ж, крім того, що ці матеріальні підстави прямим своїм результатом мають саме матеріальну складову щастя, варто зауважити, що не можна не брати до уваги і не прагнути супутніх впливів, які можуть мати значення, зокрема, і для розвитку духовної складової щастя.

З іншого боку, значно ускладнює реалізацію, хоча й ніколи не виключає повністю можливості бути щасливим відсутність або бідність будь-якої зі згаданих вище матеріальних підстав, або навіть кількох таких підстав, чи, не дай Боже, їх усіх разом узятих, та ще й з відсутністю або бідністю інших, неназваних зараз матеріальних підстав для щастя. Усе це також доводить безумовну важливість і потрібність матеріальної складової щастя.

Третій тип підстав – дедуктивні. Людина повинна вміти робити належні судження, правильні висновки з тих засновків, які вона має, але що більш важливо, як вважає Шопенгауер, людина має визнавати необхідність беззастережно приймати результати правильно виконаних операцій судження – навіть якщо вона з ними суб'єктивно не згодна.

Тут починається найбільш цікаве. Адже раніше ми говорили просто про значущість чіткого розмежування матеріального і ідеального в забезпеченні підстав для щастя, це потребувало лише упорядкування людської поведінки згідно з тим, що вона вже має, але у змішаному стані. Тепер же мова йде про релятивність частини світу і суб'єкта: для іншого суб'єкта буде інша релятивність. Але релятивність ситуації конкретного пізнання і діяння не означає зниження ступеню необхідності – навпаки, конкретні діяння і пізнання отримують найвищий ступінь необхідності, але саме для певного конкретного суб'єкта. Якщо раніше можна було говорити про суб'єкта взагалі (навіть як про трансцендентального – для пізнання понять і людський рід – для включення у ланцюги матеріальної детермінації), то дедукція з цих загальних засновків виводить людину на конкретні і унікальні, її власні завдання, на її долю. Як у математиці праве і ліве визначаються саме завдяки тому, де знаходиться спостерігач, так і у здобутті щастя важливі обставини, які у кожної людини особливі. Ще більшу релевантність щастя допомагає усвідомити звернення до обставин часу: щастя чітко пов'язане не лише з часом життя суб'єкта діяння та з часом розвитку подій довкола нього, а зі зв'язністю його дій з цими подіями: таким чином, щастя як річка Геракліта – в кожен його конкретний стан можна увійти лише один раз, кожне переживання щастя неповторне, навіть якщо воно здається самому суб'єкту тим самим. Таким чином, аналіз Шопенгауером простору і часу як втілення математичної необхідності, хоча і є лаконічним і, на перший погляд, майже надуманим, насправді відкриває ключові обставини застосування закону достатньої підстави – і то не лише для онтології, як це подає сам Шопенгауер (Шопенгауэр 1993: 102-108), але і для його етики (що видно з його спеціальних праць з цього питання), і для вчення про щастя загалом.

Освітня перспектива тут передбачає не лише формування дисципліни беззастережно підпорядковуватися правильним рішенням, так би мовити, приймати свою долю, але й

Нарешті, четвертий тип підстав – емоційно-вольовий. Необхідною основою для будь-якої дії є мотивація: «дія без мотиву для нас так само немислима, як рух

неживого тіла без поштовху чи тяжіння» (Шопенгауэр 1993: 112). Але якщо для неживих предметів каузальність є чимось зовнішнім і безальтернативним, то для людини рішення волі є її внутрішніми і варіативними. Тут Шопенгауер теж доволі лаконічний, однак робить наголос на тому, що застосування волі залежить до певної міри від способу життя людини. Наприклад, спосіб функціонування пам'яті різний у шляхетної людини і людини, яка поливе за течією обставин: «Тому людина високого розуму неймовірно швидко забуває дріб'язкові речі і події повсякдення, як і незначних осіб, з якими познайомилася, тоді як обмежені уми все це добре пам'ятають: одначе, щодо того, що для неї є важливим і що саме по собі є значним, перша має чудову, навіть вражаючу пам'ять» (Шопенгауэр 1993: 115). Цей приклад наочно показує дві стратегії навчання – в залежності від більшого або меншого застосування волі як внутрішнього стрижня особистості.

Треба прагнути бути щасливим і вчитися бути щасливим, бо без такого бажання і навчання ніхто не відчує щастя як щастя, а лише як його окремі прояви, нехай навіть їх буде доволі багато і у доволі вираженому прояві, і навіть повсякденно. Коли Шопенгауер стверджує, що «бути достатнім для самого себе, бути для самого себе усім» (Шопенгауэр 1992: 291), він має на увазі саме це – волю як стрижень людської ідентичності. І хоча у даному місці Шопенгауер закликає до самотності, однак все ж це більше заклик уникати зайвої публічності, а не ставати відлюдьком.

Іншими словами: якщо щастя може бути лише дуже особистісним, тобто специфічним для кожної окремої особистості, тоді найважливішим для щастя є опертися на те, що є основою буття особистості, на те, що є джерелом її відмітних рис. Саме воля збирає у цілісність усі інші підстави – як для буття, так і для щастя особистості. Втім, воля не може замінити собою ані матеріальні підстави, ані знання, ані здатність висновувати коректні судження і звичку підпорядковуватися саме їм – усьому цьому слід навчатися зокрема і разом, і лише тоді: якщо не досягнення, то переживання щастя буде свідомим і повним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврелий Марк (1993) *Размышления* / пер. с лат. 2-е изд., исправ. и доп. СПб. : Наука, 259 с.
2. *Афоризмы Эпиктета* (1891) с прибавлением нескольких глав из его «Размышлений» /пер. с греч. В.Г. Алексеев. СПб.: Издание А.С. Суворина, 71 с.
3. Кант И. (2000) *Критика чистого разума* / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 504 с.
4. Пурий Р., Луш У. (2019) *Планирование счастливого життя*. Л.: Літопис, 168 с.
5. Сенека (1996) *Моральні листи до Луцилія* /пер. з лат. А.Содомори. К.: Основи, 608 с.
6. Шопенгауэр А. (1992) *Афоризмы житейской мудрости* /пер. с нем. Н.В.Самсонова. Шопенауэр А. *Избранные произведения*. М.: Просвещение, с. 189-370.
7. Шопенгауэр А. (1993) *О четверояком корне закона достаточного основания* /пер. с нем. М.И.Левиной В: Шопенгауэр А. *О четверояком корне... Мир как воля и представление. Т. 1. Критика кантовской философии*. М.: Наука, с. 5-124.
8. Цицерон Марк Туллий (2000) *О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков* / пер. с лат. Н.А. Федорова; Комментарии Б.М. Никольского; Вступительная статья Н.П. Гринцера. М.: РГГУ, 474 с.
9. Эпикур (1955) *Письма и фрагменты* / пер. с древнегр. В: *Материалисты древней Греции*. М.: Политиздат. С. 179-236.